

*Віталій
Надурак*

УДК 101:316

МОРАЛЬНІ ЕВРИСТИКИ: ІСТОРІЯ ДОСЛІДЖЕНЬ¹

Поняття «моральна евристика» увійшло до наукового обігу порівняно нещодавно, проте вже активно використовується в дослідженнях процесу прийняття моральних рішень. Ці розвідки переважно здійснюють представники когнітивних наук, які, ґрунтуючись на результатах емпіричних досліджень, прагнуть описати ментальні механізми, задіяні в процесі міркувань людини на моральну тематику. Водночас, з огляду на традиційну цікавість філософів до широкого комплексу проблем, пов'язаних з мораллю, не дивно, що вони активно осмислюють результати згаданих напрацювань та використовують їх у власній роботі. Для означення такого роду досліджень навіть вживають спеціальні терміни: «експериментальна етика» [Brink, 2014], «експериментальна моральна філософія» [Alfano, Don, 2017], «емпірична етика» [Borru, Schotsmans, Dierickx, 2004].

Порушують філософи останнім часом також тематику моральних евристик. Наприклад, Вальтер Синот-Армстронг з колегами [Sinnott-Armstrong, Young, Cushman, 2010] та Метью Ляо [Liao, 2016] використовують напрацювання, присвячені моральним евристикам, для аналізу феномену моральної інтуїції. Стин Брюерс трактує спецієцизм (speciesism), або видовий шовінізм як різновид моральних евристик і здійснює його критику, виходячи з

¹ Стаття продовжує серію з питань теорії моральних рішень, розпочату публікацією статті: В. Надурак «Два типи моральних рішень» (ФД, 2018, № 3).

відомих на сьогодні недоліків евристик [Bruers, 2013]. Роберт Фішер розглядає моральні оцінки, які виносять на підставі почуття огиди, як такі, що діють на основі механізму евристик [Fischer, 2016]. Девід Брінк використовує інформацію про моральні евристики для оцінювання дебатів про сутність та значення моральної інтуїції між етичним натуралізмом та раціональним інтуїтивізмом ХІХ ст. [Brink, 2014].

Метою цієї статті є аналітичний огляд головних досліджень, присвячених проблемі моральних евристик. Потреба в такому аналізі зумовлена необхідністю систематизації та узагальнення основних напрацювань, присвячених моральним евристикам, що стане передумовою подальших розвідок у цій сфері.

Дослідження моральних евристик має порівняно невелику, проте насичену інтелектуальними пошуками історію. Найвідомішими напрацюваннями в цій галузі є роботи Джонатана Барона [Baron, 1993; Baron, 1994; Baron, 1998; Baron, 2005], Каса Санстейна [Sunstein, 2005a; Sunstein, 2005b], Герда Гігерензера [Gigerenzer, 2008; Gigerenzer, 2010]. Дослідження моральних евристик, своєю чергою, ґрунтуються на працях, присвячених евристикам як стратегіям мислення. Насамперед ідеться про класичні праці Данієла Канемана та Амоса Тверські [Tversky & Kahneman, 1974], Герберта Саймона [Simon, 1955; Simon, 1956], а також вже згаданого Герда Гігерензера [Gigerenzer, 1999].

Загальна характеристика евристик

Перш ніж братися до огляду досліджень, присвячених моральним евристикам, необхідно, бодай у загальних рисах, розкрити зміст родового для них терміна «евристика» (гр. *«heuriskein»* — виявляти, з'ясувати), який уже давно увійшов до наукового обігу та має дещо відмінні значення. У цій статті він вживаний у тому значенні, в якому його використовують у сучасних дослідженнях процесу прийняття рішень. У цій сфері найвідомішими є дві програми досліджень евристик. Першу часто називають «програмою евристик та упереджень» (heuristics and biases program), другу — «програмою швидких та ощадливих евристик» (fast-and-frugal heuristics program). Головним пропонентом останньої є Герд Гігерензер. Він та його колеги відштовхуються від положень такого напрямку, як дослідження обмеженої раціональності, прихильники якого вивчають, як люди приймають рішення в непевному світі, володіючи обмеженими часом та інформацією [Gigerenzer, 2010: p. 529]. Основи цього напрямку закладені нобелівським лауреатом Гербертом Саймоном у 50-х роках ХХ ст. [Simon, 1955; Simon, 1956]. Коли йдеться про обмежену раціональність, то це обмеження двох типів: ті, що стосуються свідомості (наприклад, обмеження пам'яті), й ті, що стосуються зовнішнього світу (наприклад, ненадійні зразки інформації) [Gigerenzer, 2010: p. 534]. Тобто ми маємо обмежені когнітивні ресурси та обмежену інформацію про світ, у якому діємо. За таких умов людина приймає рішення,

ігноруючи переважну частину інформації та використовуючи мінімальні когнітивні зусилля. Такі стратегії мислення називають евристиками [Gigerenzer, 2010: p. 534]. Загалом евристика — це ментальний процес, який ігнорує частину доступної інформації та прагне не оптимального рішення, а задовільного [Gigerenzer, 2010: p. 529]. Гігерензер протиставляє два терміни: «оптимізація» (англ. «optimizing»), який використовують для позначення процесу досягнення найкращого рішення, та новоутворений термін «satisficing», який був запропонований Г. Саймоном і є поєднанням слів «satisfy» («задовольняти») та «suffice» («бути достатнім»). Цей термін використовують щодо процесу прийняття задовільних рішень. Евристики Гігерензера називає «швидкими та ощадливими» (англ. «fast and frugal») [Gigerenzer, 2008: p. 5], маючи на увазі, що рішення, ґрунтовані на них, приймають швидко й ігнорують частину інформації, навіть коли вона доступна [Gigerenzer, 2008: p. 6–7]. Попри ці обмеження евристики можуть перевершувати стратегії, що використовують більше інформації та розрахунків [Gigerenzer, 2008: p. 536]. Саме цей акцент на ефективності евристик відрізняє підхід Гігерензера та його колеґ від альтернативної програми «евристик та упереджень».

Засновниками цієї програми є нобелівський лауреат Даніель Канеман та Амос Тверські. Початок реалізації програми датується 1969 роком [Kahneman, Shane, 2002], хоча сам термін «евристика» був уперше вжитий ними 1974 року [Tversky, Kahneman, 1974]. В основу цих досліджень лягла ідея, що людина, зіткнувшись зі складним питанням, інколи, замість відповісти на нього, дає відповідь на інше, простіше, не помічаючи підміни [Kahneman, Shane, 2002: p. 53]. У результаті тривалих досліджень Даніель Канеман разом з Фредериком Шейном визнали суттю евристичного методу механізм заміщення атрибуту (англ. «attribute substitution»): бажаючи оцінити певний цільовий атрибут об'єкта судження, людина натомість оцінює інший, більш доступний (евристичний) атрибут [Kahneman, Shane, 2002: p. 53]. Наприклад, інтерв'юєр на співбесіді прагне з'ясувати, чи зможе певна особа добре виконувати роботу, на яку вона претендує. Натомість він оцінює, наскільки хорошою була промова цієї людини, й отриману оцінку застосовує до оцінювання її ділових якостей. Хоча такі стратегії можуть бути ефективними, вони часто призводять до помилок. Власне, акцент на помилковості евристик (без заперечення їхньої ефективності за певних обставин) є однією з головних ознак, що відрізняють програму «евристик та упереджень» від програми «швидких та ощадливих евристик».

Попри відмінності у трактуванні евристик у межах двох згаданих програм, очевидними є подібності між ними, принаймні, в одній суттєвій ознаці. Анудж Шах та Даніель Опенгаймер зауважили, що евристики щонайперше мають за мету зменшити ментальні зусилля, необхідні для виконання певного завдання. Тому вони називають евристиками методи, що передбачають зменшення зусиль та спрощення. За їхнім визначенням, евристики мають давати змогу тому, хто приймає рішення, обробляти інформацію з

меншими зусиллями, аніж у разі застосування оптимальної стратегії [Shah, Oppenheimer, 2008: p. 207].

Становлення концепції моральних евристик

Початок досліджень моральних евристик переважно датують початком 90-х років ХХ ст. У 1993 році Джонатан Берон в одній зі своїх статей [Baron, 1993], загалом визнаючи утилітаризм як нормативний стандарт, зауважує, що його використання у повсякденному житті не є обов'язковим для прийняття хороших моральних рішень. Натомість буденні моральні судження формуються інтуїтивно на основі моральних евристик тобто певних простих правил. Як приклад він наводить ситуацію, коли студент звертається до викладача з проханням пролонгації строків виконання певної роботи. У цьому разі викладач покладається на правило «Жодних пролонгацій, тому що вони несправедливі щодо тих, хто їх потребує, але не просить». Звичайно, докладно розглянувши прохання кожного студента, можна знайти тих, хто справді потребує такої пролонгації. Проте такий прискіпливий аналіз може виявитися помилковим, адже, наприклад, легко помилитись у розрахунку ймовірностей. Тому, можливо, у тривалій перспективі буде допущено меншу кількість помилок, якщо викладач керуватиметься правилом «Ніяких пролонгацій», аніж намагатиметься детально аналізувати випадок кожного прохача. Отож, перефразовуючи одного з колег, Джонатан Берон пише, що варто погодитись на деякі помилки, щоб уникнути більших. У багатьох випадках дотримання правил є кращим способом максимізації корисності, аніж, власне, сама максимізація корисності. Як приклад Джонатан Берон аналізує міркування про справедливість як такі, що ґрунтуються на евристичних [Baron, 1993]. В інших статтях, які виходили друком наступними роками, Берон і далі розвиває ці ідеї [Baron, 1994; Baron, 1998; Baron, 2005].

У тій самій збірці, що й дослідження Джонатана Берона, побачила світ праця Девіда Месика «Рівність як евристичне рішення» [Messick, 1993]. У ній автор доводить, що процес прийняття соціальних рішень є евристичним за своєю природою, тобто люди використовують прості емпіричні правила, приймаючи рішення в неоднозначній, новій чи складній соціальній ситуації [Messick, 1993: p. 28]. Цю тезу автор обґрунтовує на прикладі евристики рівності (equality heuristic): рівність може бути корисною евристикою, тобто простим правилом, у ситуації, коли потрібно здійснити певний розподіл [Messick, 1993: p. 16]. Узагальнюючи, Девід Месик стверджує, що аби бути соціальною евристикою, правило має відповідати принаймні трьом характеристикам: бути простим, ефективним та виправданим [Messick, 1993: p. 28–29].

Слід зауважити, що праці Джонатана Берона та Девіда Месика хоча й викликали цікавість, не привернули належної уваги до проблеми моральних евристик. Прорив у цій галузі пов'язують зі статтею Каса Санстейна «Моральні евристики» [Sunstein, 2005a], що справді зацікавила наукові кола.

Свідченням цього є, зокрема, 24 коментарі відомих дослідників, що були опубліковані разом зі статтею. Серед коментаторів були відомі філософи, як-от Пітер Сингер [Singer, 2005], та видатні представники інших наук, зокрема згаданий Джонатан Берон [Baron, 2005], а також Джонатан Гайдт [Haidt, 2005], Філіп Тетлок [Tetlock, 2005], Марк Гаузер [Hauser, 2005] та ін.

Кас Санстейн визначає моральні евристики як «спрощені методи» (moral short-cuts), або «прості емпіричні правила» (rules of thumb), що загалом працюють добре, але деколи призводять до систематичних помилок [Sunstein, 2005a: p. 531]. Як приклад він наводить, по-перше, моральні правила, які забороняють свідомо спричиняти смерть людині, красти, обманювати тощо (тобто моральні норми); по-друге, рішення, ґрунтовані на емоційних реакціях, як-от, моральна відраза до канібалізму чи інцесту або ж «евристика обурення» (outrage heuristic), яка вимагає покарання за провину, пропорційне обуренню, яке вона спричиняє [Sunstein, 2005a: p. 538]. Також до евристик належать прості методи розв'язання складних моральних проблем, коли, наприклад, людина, не будучи впевненою, як правильно вчинити у певній ситуації, може поцікавитися думкою авторитетної особи (політичного чи релігійного лідера) або ж, зіткнувшись із новою складною проблемою, зіставити її з іншою, знайомою проблемою і, знайшовши між ними певні подібності, застосувати рішення знайомої проблеми до нової [Sunstein, 2005a: p. 533]. Водночас Кас Санстейн, посилаючись на Девіда Канемана та Фредерика Шейна [Kahneman, Shane, 2002], пише, що евристики працюють через процес заміщення атрибуту [Sunstein, 2005a: p. 532]. Наприклад, індивід, ставлячи перед собою питання «чи морально це?», натомість дає відповідь на питання «що думає про це хтось авторитетний?» і відповідь на друге питання вважає відповіддю на перше.

Повсякденна моральність складається з таких простих, значною мірою інтуїтивних правил. Загалом вони мають сенс, але в деяких випадках призводять до помилок. Наприклад, усі ми визнаємо, що обманювати чи красти погано, але якщо такі дії можуть врятувати людське життя, то брехня чи крадіжка стають мало не обов'язком [Sunstein, 2005a: p. 531]. Власне, одним із головних завдань статті Санстейна є доведення можливості систематичних помилок при використанні евристик [Sunstein, 2005a: p. 531]. Між іншим, ці помилки пов'язані з тим, що часто моральні евристики є узагальненим розв'язком певного кола проблем, яким вони добре дають раду, і саме тому найчастіше є ефективними. Проте коли вони вирвані з контексту, трактовані як самостійні, універсальні принципи та застосовані щодо нетипових ситуацій, виникають проблеми [Sunstein, 2005a: p. 531]. Як приклад Кас Санстейн наводить екзотичні моральні дилеми, у яких, наприклад, постає завдання вирішити, чи вбити одну невинну людину заради порятунку двадцятьох. Хоча такі дилеми дуже популярні серед філософів як мисленеві експерименти, у реальному житті вони постають надзвичайно рідко. Евристичне правило «не вбий невинного» сформувався як узагальнення

випадків, які типово траплялися у житті. Проте скориставшись ним у змальованому нетиповому випадку, ми дійдемо, на думку Санстейна, неправильного рішення, результатом якого буде смерть двадцятьох осіб.

Попри те, що евристики можуть в окремих випадках бути неефективними, Кас Санстейн пише, що, можливо, дотримання евристичних правил на практиці є кращим варіантом дій, аніж детальний аналіз ситуації, адже останній може частіше спричинитися до помилок [Sunstein, 2005a: p. 541]. Наприклад, той, хто переконаний, що завжди варто говорити правду, може бути загалом кращою особою, аніж той, хто впевнений, що правду треба говорити тільки тоді, коли детально проаналізовано ситуацію та враховано всі обставини [Sunstein, 2005a: p. 541]. Тому коли евристики трактують як універсальні моральні принципи, можливо, помилки траплятимуться у незвичних випадках, проте загалом світ стане ліпшим, а не гіршим [Sunstein, 2005a: p. 541].

Акцент на помилковості евристик зближує роботу Каса Санстейна з програмою «евристик та упереджень», і саме це стало предметом критики Герда Гігерензера. Як було зауважено, Гігерензер трактує евристики як стратегії мислення, використовувані в умовах обмеженої раціональності, коли людина приймає рішення, ігноруючи більшу частину інформації та докладаючи мінімальних когнітивних зусиль [Gigerenzer, 2010: p. 534]. Моральні рішення також переважно приймають в умовах обмеженої раціональності, коли людина не знає всіх обставин, що мають стосунок до її вчинку і, звичайно ж, не може передбачити всіх наслідків. Відповідно, моральна поведінка людини передбачає пошук задовільних, а не найкращих рішень. Тому моральна поведінка здебільшого, хоча й не завжди, ґрунтується на евристиках [Gigerenzer, 2010: p. 529]. З цим пов'язана критика Гердом Гігерензером етичного конвенціоналізму, який оцінює вчинок за його наслідками і, відповідно, виходить із принципу максимізації — пошуку рішення, яке приведе до найкращих наслідків (наприклад, найбільшого щастя для найбільшої кількості людей) [Gigerenzer, 2010: p. 531–532]. Проте, на його думку, максимізація можлива в так званих малих світах (наприклад, у штучних лабораторних умовах), де відомі всі альтернативи, наслідки та ймовірності, але не у «великих світах» (тобто реальних життєвих умовах), де не все відомо й до того ж можливі несподіванки [Gigerenzer, 2010: p. 529]. За таких умов людина приймає рішення, ґрунтуючись на евристиках.

Герд Гігерензер, на відміну від Каса Санстейна, говорить не про специфічні «моральні евристики» [Gigerenzer, 2010: p. 542], а про «соціальні евристики». Існують єдині евристики, що координують соціальну поведінку, і вони діють як у моральній, так і в позаморальній сферах [Gigerenzer, 2010: p. 543]. Соціальні евристики самі по собі не є добрими чи злими: усе залежить від середовища, в якому їх реалізують [Gigerenzer, 2010: p. 528]. Відповідно, вони можуть спричинювати як моральну, так і аморальну поведінку [Gigerenzer, 2010: p. 545]. Наприклад, керована евристикою «не

порушуй стрій» (англ. «don't break ranks») людина може демонструвати як гідну подиву стійкість і готовність підтримувати товаришів на полі бою, так і здатність чинити військові злочини, просто не бажаючи «вийти зі строю» й залишити своїх у ситуації, коли стоїть завдання знищення мирного населення [Gigerenzer, 2008: p. 3].

Аналізуючи конкретні приклади соціальних евристик, Герд Гігерензер не вважає за можливе надати такого статусу нормам на зразок «не вбий», «не обманюй», оскільки вони репрезентують сучасні гуманістичні християнські цінності [Gigerenzer, 2010: p. 544]. Проте походження соціальних евристик має набагато глибше коріння. Прагнучи виявити його, він ставить питання про оригінальну функцію моралі, якою, на його думку, є забезпечення узгодженості соціальних груп. Відповідно, базовими евристичними є ті, що забезпечують таку узгодженість [Gigerenzer, 2010: p. 544]. Для початку він описує чотири соціальні евристики (хоча й зазначає, що це не повний перелік) [Gigerenzer, 2010: p. 546]:

— «імітуй оточення» (англ. «imitate-your-peers»), тобто роби те, що робить більшість; різновидом такої евристики є імітація успішних, де зразком є не більшість, а видатна постать [Gigerenzer, 2010: p. 545];

— «евристика рівності» (англ. «equality heuristic»): розподіляючи ресурси, поділяй їх порівну [Gigerenzer, 2010: p. 545];

— «око за око» (англ. «tit-for-tat»): відповідай на добрий вчинок добрим, а на поганий — поганим; при цьому важливо, що імітують тільки останній вчинок, а попередні ігнорують [Gigerenzer, 2010: p. 546];

— «евристика типовості» (англ. default heuristic), яка стимулює людей дотримуватися типової поведінки, прийнятої у спільноті [Gigerenzer, 2010: p. 546].

Важливо підкреслити, що концепція Герда Гігерензера є дескриптивною, а не нормативною. Тобто описані соціальні евристики *не є нормативним ідеалом*. Вони пояснюють, як люди приймають моральні рішення в реальних життєвих обставинах, але не обґрунтовують їхню правильність чи неправильність. Водночас, на думку Гігерензера, його концепція має і прескриптивну спрямованість, оскільки містить ідею, що в деяких випадках покладатися на евристики доцільніше, аніж вдаватися до детальнішого аналізу [Gigerenzer, 2008: p. 20].

Розвиток концепції моральних евристик

Роботи Каса Санстейна і Герда Гігерензера стимулювали подальше дослідження моральних евристик. Ці дослідження стосуються як порушених ними питань, так і нових аспектів проблеми. Наприклад, Джулія Драйвер та Дон Леб, погоджуючись із тим, що моральна поведінка, ґрунтована на евристичних, може бути дуже ефективною, критично відгукнулися на деякі інші висновки Гігерензера, зокрема на його скепсис щодо консеквенціалізму. Суть їхньої апології консеквенціалізму в тому,

що не слід сприймати його як *процедуру*, яку варто використовувати у реальному житті для прийняття моральних рішень, адже визначити найкращі наслідки вчинку, з огляду на непевність середовища та обмежені когнітивні можливості, справді проблематично (тут вони погоджуються з Гігерензером). Проте з цього не можна робити висновки про недовірливість конвенціоналізму, адже його головна цінність у тому, що він пропонує *критерій* правильності вчинку — його наслідки — і в цьому сенсі є надзвичайно ефективним. Крім того, ефективність самих евристик також оцінюють за конвенційним критерієм (навіть Гігерензером): вони тією мірою добрі, якою ведуть до добрих наслідків [Driver, Loeb, 2008: p. 36].

Американський філософ Вальтер Синот-Армстронг у співпраці з Ліан Янг та Ф'юрі Кушманом розглядає моральні евристики як різновид моральної інтуїції. Насамперед вони прагнуть чіткіше визначити зміст цього поняття та доходять висновку, що в науковій літературі евристику трактують у широкому та вузькому значеннях. У широкому значенні це поняття позначає спрощені методи (*moral short-cuts*) або прості емпіричні правила (*rules of thumb*), що загалом працюють добре за типових обставин, але призводять до систематичних помилок у нетипових ситуаціях. У вузькому сенсі евристичними є методи, що працюють через механізм несвідомого заміщення атрибуту [Driver, Loeb, 2008: p. 250]. Саме з останнім визначенням погоджується Синот-Армстронг із колегами, беручи його за основу подальших міркувань. Механізм заміщення атрибуту реалізується, коли особа, прагнучи визначити, чи притаманний об'єктові X цільовий атрибут, використовує для оцінювання інформацію про інший, евристичний, атрибут, який легше виявити. Цільовим атрибутом для моральної оцінки є такі його ознаки, як морально добрий, поганий тощо [Driver, Loeb, 2008: p. 255]. Евристичним атрибутом є здебільшого емоції, які викликає цей вчинок. Тому, на думку авторів, можливо, більшість моральних евристик є прикладом *евристики афекту*: якщо думки про вчинок спричиняють погані емоції, він трактується як морально поганий [Driver, Loeb, 2008: p. 261] і навпаки. Моральні евристики діють несвідомо, адже зазвичай особа не усвідомлює, що оцінює вчинок на підставі евристичного атрибуту. Останню ознаку автори вважають суттєвою для евристик (принаймні у вузькому розумінні), тому не розглядають усі оцінки, ґрунтовані на моральних правилах, як евристики, оскільки застосування цих правил часто потребує міркувань.

Синот-Армстронг та його колеги завважують, що наразі вони встановили евристичний статус тільки частини моральних інтуїцій. Водночас вони вважають за можливе поміркувати, яке значення для моральної філософії матиме гіпотетичний висновок, що вся інтуїція ґрунтується на евристичних. По-перше, це означатиме, що в моральних інтуїтивістів більше немає підстав стверджувати, що моральна інтуїція прямо проникає у моральні властивості вчинку, оскільки вона оцінює не моральні властивості, а інші, які постають як евристичний атрибут. По-друге, виникнуть вагомні підстави для

сумніву щодо надійності інтуїції [Sinnott-Armstrong, Young, Cushman, 2010: р. 268], а отже, потрібно буде детально досліджувати, які інтуїції та за яких обставин є надійними.

Трактування моральних евристик як різновиду моральної інтуїції нині домінує у дослідницьких колах. З критикою такого підходу виступає Метью Ляо, який стверджує, що евристики загалом та моральні евристики зокрема, не є інтуїтивними. Інтуїцією в загальному сенсі називають процес формування певного судження-висновку без суджень-засновків, натомість міркування є процесом формування судження-висновку на підставі суджень-засновків. Евристики у своєму підґрунті насправді містять міркування, які, проте, не завжди є очевидними. Проаналізувавши різновиди евристик, Метью Ляо виявив, що всі вони ґрунтуються на міркуваннях, здійснюваних за такою схемою:

Евристичний атрибут репрезентує/виявляє коваріацію з цільовим атрибутом.

Евристичний атрибут має більшу/меншу цінність.

Отже, цільовий атрибут має більшу/меншу цінність [Liao, 2016: р. 327].

Наприклад, в евристиці афекту має місце таке міркування:

Якщо вчинок спричиняє негативні емоції, він є поганим.

Цей вчинок спричиняє негативні емоції.

Отже, цей вчинок є поганим [Liao, 2016: р. 321].

Врешті Метью Ляо підсумовує, що коли його висновки є слухними, критика моральної інтуїції на підставі неточності моральних евристик є безпідставною. Натомість є підстави констатувати неточність певного типу міркувань [Liao, 2016: р. 328].

Ще однією проблемою, яка привернула увагу дослідників моральних евристик, є нормативний стандарт, щодо якого рішення, ґрунтовані на евристиках, можуть бути оцінені як правильні чи ні. Деніел Бартелс та його колеги, розглядаючи роботу Каса Санстейна, завважують, що «програма евристик та упереджень» є дієвою в тих сферах, де є згода щодо нормативного стандарту. Проте незрозуміло, чи такий підхід є прийнятним у сфері моралі, з огляду на властиву їй велику міру незгоди щодо стандартів правильних дій (для прикладу автори покликаються на дискусію між прихильниками деонтологічної етики, утилітаризму та етики чеснот) [Bartels, et al., 2015: р. 495]. Слід визнати, що Кас Санстейн також звернув увагу на цю проблему [Sunstein, 2005: р. 534] та зазначив, що в багатьох випадках помилковість морального рішення може бути встановлена без прийняття будь-якої нормативної теорії, а в інших — потрібно прийняти те, що він називає «слабким консеквенціалізмом» (англ. «weak consequentialism»), тобто визнати, що за інших рівних умов соціальні наслідки вчинку мають значення (хоча й такий консеквенціалізм, на його думку, не обов'язково має бути утилітарним).

Слід взяти до уваги, що деякі дослідники не вважають переконливим такий критерій та його обґрунтування. Наприклад, Джон Міхайл у коментарі

до статті Каса Санстейна зауважує, що «слабкий консеквенціалізм» як критерій правильності є надто розмитим та потребує подальшого опрацювання [Mikhail, 2005: p. 557]. Джонатан Бейрон пропонує осмислювати цю проблему контекстуально: якщо особа визнає консеквенціалізм як нормативну теорію, вона має критерій (наслідки), щоби визначити, чи призводять евристики до помилок [Wagon, 2005]. Тобто Бейрон виходить з ідеї, що принаймні для тих, хто визнає консеквенціалізм, критерій правильності вчинку буде очевидним, тому вони зможуть сповна скористатися вченням про евристики.

Насамкінець варто зазначити, що проаналізовані в цій статті дослідження не вичерпують усієї множини напрацювань, присвячених моральним евристичним, хоча й охоплюють основну їх частину. Вони демонструють базові підходи до розуміння моральних евристик та головні проблеми, що виникли під час їхніх досліджень. Цілком імовірно, що подальші розвідки в цій галузі, принаймні найближчим часом, будуть зосереджені навколо цих проблем, оскільки вони досі не є остаточно розв'язаними. Водночас перспективним напрямком подальших досліджень видається використання ідеї моральних евристик для розв'язання деяких специфічних проблем, що постають у різних сферах сучасної моральної філософії. Як приклад можна згадати напрацювання Стіна Брюерса, який, використовуючи ідею евристик, критикує спеціалізм [Bruers, 2013], чи здійснений Девідом Бринком аналіз дебатів між етичним натуралізмом і раціональним інтуїтивізмом XIX ст. [Brink, 2014].

Висновки

Підсумовуючи огляд основних напрацювань у царині моральних евристик, варто зауважити, що вони заторкують кілька важливих для моральної філософії проблем.

По-перше, у новому світлі постає дискусія між консеквенціалістами і прихильниками деонтологічної етики. Якщо моральні правила, норми та принципи трактувати як моральні евристики, можна зробити висновок, що дотримання їх здебільшого приводить до правильних моральних рішень, хоча в деяких випадках можливі помилки. Водночас, дослідники, що працюють в цій галузі, оцінювання помилковості здійснюють, переважно, згідно з консеквенційними критеріями (наслідками вчинку), тому, з погляду послідовників деонтологічного підходу, закиди щодо помилковості можна буде відкинути, адже для його прихильників наслідки вчинку не є релевантними в разі оцінювання його морального статусу.

Для самого консеквенціалізму вчення про евристики потенційно має більш вагомий наслідок. Консеквенціалізм як *стратегія* прийняття моральних рішень здебільшого себе не виправдовує, оскільки у більшості випадків наслідки будуть кращими, якщо діяти відповідно до наявних норм. Водночас як *критерій* правильності вчинку консеквенціалізм залишається непорушним для його прихильників.

По-друге, дослідження моральних евристик здатні зробити внесок у дискусію між моральними інтуїтивістами та їх критиками. Адже, якщо моральні евристики є різновидом моральної інтуїції (саме таку думку поділяють більшість дослідників), треба визнати, що в тих випадках, коли евристики призводять до помилок, помилковою виявляється й моральна інтуїція. Крім того, з огляду на механізм заміщення атрибуту, який діє принаймні в деяких моральних евристичних випадках, услід за Вальтером Сінот-Армстронгом та його колегами доводиться визнати, що у моральних інтуїтивістів більше немає підстав стверджувати, що моральна інтуїція завжди безпосередньо проникає в моральні властивості вчинку, оскільки, принаймні у частині випадків, вона оцінює не моральні властивості вчинку, а інші, які постають як евристичний атрибут.

По-третє, певні наслідки дослідження моральних евристик має для етичного сенсуалізму (хоча, якщо трактувати його як різновид інтуїтивізму, викладені вище зауваження також мають до нього стосунок). Не заперечуючи вагомості ролі емоцій у моральному житті людини, ці дослідження здебільшого трактують їх як евристичний атрибут для оцінювання морального статусу вчинку. Сам евристичний атрибут вчинку може бути як релевантним, так і нерелевантним стосовно його моральних характеристик, пов'язаних із ним суто асоціативним зв'язком [Kahneman, 2002]. Тому якщо вчинок викликає певні емоції (обурення, гнів, огиду, радість), це не є свідченням його правильності чи помилковості. Завжди потрібен інший критерій (відповідність правилам, наслідки), за яким можна встановити моральний статус вчинку.

Водночас не лише дослідження моральних евристик мають значення для філософських дискусій, а й останні можуть зробити важливий внесок у ці дослідження. Тривалі філософські суперечки між різними напрямками нормативної етики засвідчили відсутність, принаймні наразі, остаточних аргументів на користь одного з них, а отже, немає підстав наполягати на правильності певного нормативного стандарту. Цей добре відомий філософам факт варто враховувати тим, хто робить висновок про правильність чи помилковість рішень, ґрунтованих на моральних евристичних випадках, оскільки принаймні частку таких висновків завжди можна оскаржити з позицій іншої течії нормативної етики. Вихід із цієї ситуації можливий за умови визнання контекстуального підходу, тобто розгляду ефективності чи помилковості моральних евристик у межах певних напрямків нормативної етики. Тоді можна буде визначити прийнятні нормативні стандарти для представників кожного напрямку й говорити про можливі відхилення від них унаслідок використання евристик.

ДЖЕРЕЛА / REFERENCES

Alfano, M., Don, L. (2017). Experimental Moral Philosophy. In E. Zalta (ed.), *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*. Retrieved from: <https://plato.stanford.edu/archives/fall2017/entries/experimental-moral/>.

- Baron, J. (1993). Heuristics and biases in equity judgments: a utilitarian approach. In B.A. Mellers, J. Baron (eds.), *Psychological perspectives on justice: Theory and applications* (pp. 109–137). New York: Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511552069.007>.
- Baron, J. (1994). Nonconsequentialist decisions. *Behavioral and Brain Sciences*, 17 (1), 1–10. <https://doi.org/10.1017/S0140525X0003301X>.
- Baron, J. (1998). *Judgment misguided: Intuition and error in public decision making*. New York: Oxford University Press.
- Baron, J. (2005). Biting the utilitarian bullet. *Behavioral and Brain Sciences*, 28(4), 545–546. <https://doi.org/10.1017/S0140525X05250094>.
- Bartels, D. M., Bauman, C. W., Cushman, F. A., Pizarro, D. A., McGraw, A. P. (2015). Moral Judgment and Decision Making. In G. Keren, G. Wu (eds.), *The Wiley Blackwell Handbook of Judgment and Decision Making* (pp. 479–516). Chichester, West Sussex: Wiley-Blackwell. <https://doi.org/10.1002/9781118468333.ch17>.
- Borry, P., Schotsmans, P., Dierickx, K. (2004). Editorial. Empirical ethics: A challenge to bioethics. *Medicine, Health Care and Philosophy*, 7 (1), 1–3. <https://doi.org/10.1023/B:MHEP.0000022001.91748.47>.
- Brink, D. O. (2014). Principles and Intuitions in Ethics: Historical and Contemporary Perspectives. *Ethics*, 124 (4), 1–30. <https://doi.org/10.1086/675878>.
- Bruers, S. (2013). Speciesism as a Moral Heuristic. *Philosophia*, 41 (2), 489–501. <https://doi.org/10.1007/s11406-013-9420-y>.
- Driver, J., Loeb, D. (2008). Moral Heuristics and Consequentialism. In W. Sinnott-Armstrong (ed.), *Moral Psychology, vol. 2: The Cognitive Science of Morality: Intuition and Diversity* (pp. 31–40). Cambridge, MA: MIT Press.
- Fischer, R. W. (2016). Disgust as Heuristic. *Ethical Theory and Moral Practice*, 19 (3), 679–693. <https://doi.org/10.1007/s10677-015-9673-6>.
- Gigerenzer, G., Todd, P. M., & the ABC Group (1999). *Simple heuristics that make us smart*. New York: Oxford University Press.
- Gigerenzer, G. (2008). Moral Intuition = Fast and Frugal Heuristics? In W. Sinnott-Armstrong (ed.), *Moral Psychology, vol. 2: The Cognitive Science of Morality: Intuition and Diversity* (pp. 1–26). Cambridge, MA: MIT Press.
- Gigerenzer, G. (2010). Moral Satisficing: Rethinking Moral Behavior as Bounded Rationality. *Topics in Cognitive Science*, 2 (3), 528–554. <https://doi.org/10.1111/j.1756-8765.2010.01094.x>.
- Haidt, J. (2005). Invisible fences of the moral domain. *Behavioral and Brain Sciences*, 28 (4), 552–553. <https://doi.org/10.1017/S0140525X05330093>.
- Hauser, M.D. (2005). Sunstein's heuristics provide insufficient descriptive and explanatory adequacy. *Behavioral and Brain Sciences*, 28 (4), 553–554. <https://doi.org/10.1017/S0140525X0534009X>.
- Kahneman, D., Shane, F. (2002). Representativeness revisited: Attribute substitution in intuitive judgment. In T. Gilovich, D. Griffin, D. Kahneman (eds.), *Heuristics and biases: The psychology of intuitive judgment* (pp. 49–81). New York: Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511808098.004>.
- Liao, M. S. (2016). Are Intuitions Heuristics? In S. M. Liao (ed.), *Moral Brains: The Neuroscience of Morality* (pp. 312–330). New York: Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780199357666.003.0014>.
- Messick, D. (1993). Equality as a decision heuristic. In B. A. Mellers, J. Baron (eds.), *Psychological perspectives on justice: Theory and applications* (pp. 11–31). New York: Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511552069.003>.
- Mikhail, J. (2005). Moral heuristics or moral competence? Reflections on Sunstein. *Behavioral and Brain Sciences*, 28(4), 557–558. <https://doi.org/10.1017/S0140525X05380095>

- Shah, A.K., Oppenheimer, D.M. (2008). Heuristics made easy: An effort-reduction framework, *Psychological Bulletin*, 134 (2), 207–222. <https://doi.org/10.1037/0033-2909.134.2.207>.
- Simon, H. A. (1955). A behavioral model of rational choice. *Quarterly Journal of Economics*, 69 (1), 99–118. <https://doi.org/10.2307/1884852>.
- Simon, H.A. (1956). Rational Choice and the Structure of the Environment. *Psychological Review*, 63 (2), 129–138. <http://dx.doi.org/10.1037/h0042769>.
- Singer, P. (2005). Intuitions, heuristics, and utilitarianism. *Behavioral and Brain Sciences*, 28(4), 560–561. <https://doi.org/10.1017/S0140525X05410092>.
- Sinnott-Armstrong, W., Young, L., Cushman, F. (2010). Moral intuitions. In John M. Doris and the Moral Psychology Research Group (eds.), *The Moral Psychology Handbook* (pp. 246–272). New York: Oxford University Press.
- Sunstein, C.R. (2005a). Moral heuristics. *Behavioral and Brain Sciences*, 28 (4), 531–542. <https://doi.org/10.1017/S0140525X05000099>.
- Sunstein, C. R. (2005b). On moral intuitions and moral heuristics: A response. *Behavioral and Brain Sciences*, 28 (4), 565–570. <https://doi.org/10.1017/S0140525X05460094>.
- Tetlock, P. E. (2005). Gauging the heuristic value of heuristics. *Behavioral and Brain Sciences*, 28(4), 562–563. <https://doi.org/10.1017/S0140525X05430095>
- Tversky, A., Kahneman, D. (1974). Judgment under uncertainty: heuristics and biases. *Science*, 185 (4157), 1124–1130. <http://dx.doi.org/10.1126/science.185.4157.1124>.

Одержано / Received 04.05.2018.

Віталій Надурак

МОРАЛЬНІ ЕВРИСТИКИ: ІСТОРІЯ ДОСЛІДЖЕНЬ

Статтю присвячено аналітичному огляду основних досліджень моральних евристик. Розвідки, присвячені моральним евристичним методам, є наслідком поширення на сферу моралі досліджень евристик як методів, що дають змогу приймати рішення з мінімальними когнітивними зусиллями. Відповідно, під моральними евристичними здебільшого мають на увазі методи, які дають змогу спростити процес прийняття моральних рішень. До таких методів переважно відносять використання простих норм («не вбий», «не вкради»), прийняття рішень на підставі емоційних реакцій, використання простих правил, як-от: «імітуй поведінку оточення чи авторитетних осіб», «дотримуйся типової поведінки відповідної спільноти» тощо. Хоча дослідники погоджуються з тим, що у щоденному житті людина здебільшого приймає рішення, керуючись такими евристичними методами, у них є розбіжності в оцінюванні їхньої ефективності, адже дехто акцентує увагу на помилковості таких рішень, а дехто — на їхній правильності. У зв'язку з цим особливою актуальністю набула проблема критерію правильності моральних рішень. Значення досліджень моральних евристик для моральної філософії насамперед полягає в тому, що вони здатні зробити вагомий внесок у розв'язок кількох ключових для неї проблем, зокрема, запропонувати нові аргументи для дискусії між деонтологічною і консеквенційною етикою, прояснити природу та статус моральної інтуїції та значення емоцій у моральному житті людини.

Ключові слова: евристики, моральні евристики, соціальні евристики, заміщення атрибуту, консеквенціалізм, моральна інтуїція.

Vitaliy Nadurak

MORAL HEURISTICS: THE HISTORY OF RESEARCH

The paper presents an analytical review of main studies of moral heuristics. Studies of moral heuristics result from the expanding of the scope of the studies of heuristics (methods that give opportunity to make decisions with minimal cognitive efforts) to the domain of morality. Accordingly moral heuristics are the methods that make moral decision-making easier. These methods mostly include the use of simple norms (“do not kill”, “do not steal”), the decision-making based on emotional reactions, the use of simple rules such as “imitate your peers or somebody authoritative”, “follow default behavior” etc. Although researchers agree that in everyday life people make moral decisions using heuristics, they have different opinions according to their effectiveness: some of them focus on fallibility of such decisions while others — on their correctness. In this connection the problem of the criterion of correctness of moral decision is quite urgent. The significance of the research of moral heuristics for moral philosophy, firstly, relates to the fact that such research can make a significant contribution to solving some of its key problems: to propose new arguments for discussion between deontological and consequential ethics; to clarify nature and status of moral intuition and the role of emotions in moral life of a person.

Keywords: heuristics, moral heuristics, social heuristics, attribute substitution, consequentialism, moral intuition.

Надурак, Віталій — доктор філософських наук, професор кафедри філософії, соціології та релігієзнавства Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (Івано-Франківськ). Сфера дослідницьких інтересів — етика, теорія прийняття моральних рішень.

Nadurak, Vitaliy — doctor of sciences (philosophy), professor at the Department of Philosophy, Sociology and Religious Studies, Vasyl Stefanyk Precarpathian National University (Ivano-Frankivsk). Scientific interests: ethics, moral decision-making theory.
